

Izabela Duraj-Nowosielska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Marian Jurkowski

1. Biogram

Urodził się 4 listopada 1929 roku w Poznaniu, zmarł 30 czerwca 2005 roku w Warszawie. Jako dziecko zmieniał kilkakrotnie miejsce zamieszkania – mieszkał m.in. w Kołomyi i tam zetknął się z językiem i kulturą Ukrainy, co miało istotny wpływ na jego późniejsze życie. Wojna opóźniła edukację M.J. – maturę zdał w 1951 roku, po czym został słuchaczem trzyletnich studiów polonistycznych w Poznaniu (kształcił się m.in. u W. Kuraszkiewicza), a następnie dwuletnich magisterskich studiów sławistycznych (ze specjalnością ukraińską) na UW. Po magisterium w 1955 roku pracował w Warszawie na stanowisku asystenta w Instytucie Polsko-Radzieckim i jako lektor na UW; w latach 1957–1971 był zatrudniony w Zakładzie Słowianoznawstwa PAN, gdzie należał do zespołu onomastycznego – owocem tej współpracy była m. in. publikacja „Hydronimia Wisły” pod red. P. Zwolińskiego (cz. I, „Wykaz nazw w układzie hydrograficznym”, 1965). W 1966 roku doktoryzował się na podstawie rozprawy „Ukraińska terminologia hydrograficzna” (1971), która w kolejnych dekadach stanowiła istotny punkt odniesienia dla badań w tej dziedzinie. W tym czasie i później M.J. opublikował też wiele artykułów onomastycznych dotyczących nazw wodnych, miejscowych, osobowych, a także teoretycznych podstaw onomastyki. W 1971 roku został adiunktem w Instytucie Filologii Rosyjskiej UW; w 1976 roku uzyskał stopień doktora habilitowanego, a w 1985 roku został profesorem. Wykładał w Instytucie Języka Polskiego UW, w filii UW w Białymstoku i na Uniwersytecie w Białymstoku, na UŚ oraz w Akademii Świętokrzyskiej (filia w Piotrkowie Trybunalskim); na wszystkich tych uczelniach promował licznych magistrów i doktorów w zakresie polonistyki, ruscystyki i ukrainistyki.

Zainteresowania leksykalne M.J. nie ograniczały się do nazw własnych: prowadził wielokierunkowe studia leksykologiczne, w tym badania leksykalno-historyczne (por. cykl artykułów na temat Listów do Marysieńki Jana III Sobieskiego czy prace o zapożyczeniach, np. 1993), dialektologiczne (szczególnie dotyczące słownictwa kresowego) i ogólnosławistyczne; pisał również o leksyce sakralnej. Publikacje M.J. obejmują ponadto prace z zakresu teorii przekładu, a przede wszystkim – opisowej i porównawczej gramatyki języków słowiańskich

(na materiale polskim i wschodniosłowiańskim). W tym obszarze M.J. zajmował się rodzajem gramatycznym (np. 1997), przyimkami i wyrażeniami przyimkowymi, a w szczególności stopniowaniem. Problematyka stopnia i miary to wątek przewodni cyklu pięciu publikacji zbiorowych „Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich” (red. H. Orzechowska), które ukazywały się w latach 1976–1990 jako rezultat prac zespołu badawczego powołanego przez M.J.; por. też artykuły uczonego na ten temat: 1976b, 1980, 1982, 1984, 1985, 1990, a także rozprawę habilitacyjną „Semantyka i składnia wyrażen gradacyjnych (w językach wschodniosłowiańskich)” (1976). M.J. pasjonował się poza tym językami ponadnarodowymi: praca popularnonaukowa „Język kosmosu” (Warszawa 1986) porusza problem ewentualnej komunikacji z przedstawicielami cywilizacji pozaziemskich, a „Od wieży Babel do języka kosmitów. O językach sztucznych, uniwersalnych i międzynarodowych” (Białystok 1986) daje szczegółowy przegląd – w ujęciu historycznym – języków przekraczających bariery narodowościowe, zarówno sztucznych, jak i naturalnych.

M.J. był m.in. członkiem Komisji Kultury Języka Komitetu Językoznawstwa PAN, Komisji Kultury Słowa TNW i Towarzystwa Kultury Języka. Wspólnie z S. Frycie i K. Sicińską napisał skrypt „Kultura języka polskiego” (Warszawa 2005), opracował też ponad 1000 haseł do „Encyklopedii językoznawstwa ogólnego” pod red. K. Polańskiego oraz liczne hasła filologiczne do „Encyklopedii Powszechnej” PWN. Jest współautorem podręcznika do nauki języka polskiego dla cudzoziemców „Uczymy się polskiego” (wraz z B. Bartnicką i in.) i „Małego słownika ukraińsko-polskiego i polsko-ukraińskiego” (z B. Nazarukiem). M.J. był również bardzo ceniony jako popularyzator nauki: przez wiele lat pisał felietony językowe (do takich czasopism jak „Człowiek i Światopogląd” czy „Wiedza i Życie”) i prowadził audycje radiowe, a talent gawędziarski i ciekawie dobrany, urozmaicony materiał ilustracyjny sprawiały, że cieszyły się one dużym zainteresowaniem odbiorców.

Bibliografia prac M.J. (choć z niekompletnymi adresami i w wielu miejscach nieprecyzyjnymi tytułami) oraz 3 artykuły zawierające charakterystykę tego uczonego jako onomasty, historyka języka, sławisty i popularyzatora wiedzy o języku znajdują się w tomie jubileuszowym „Język – człowiek – kultura” pod red. B. Czopek-Kopciuch, wydanym z okazji siedemdziesięciolecia urodzin M.J. (2000) zob. też Łesiów (2000), Dubisz (2006, 2017).

2. Gramatyka (poglądy, osiągnięcia)

W centrum zainteresowań badawczych M.J. z zakresu gramatyki stoi problematyka stopnia i miary, szczególnie w perspektywie porównawczoslawistycznej. Z jednej strony, prace tego autora cechują się bardzo bogatym, a zarazem skrupulatnie skatalogowanym materiałem przykładowym (nieraz uzupełnianym o wyniki badań ilościowych, por. np. listy frekwencyjne opisywanych konstrukcji w 1976a, 1980, 1990), z drugiej strony charakterystyczne dla jego twórczości jest to, że badania materiałowe podparte są uważnym namysłem teoretycznym nad strukturami głębokimi (logicznymi) i ich transformacjami; wykorzystywany jest w tym celu na ogół Reichenbachowski rachunek predykatów. Ów walor ogólnojęzykoznawczy sprawia, że prace M.J. stanowią wyjątkowe połączenie studiów teoretycznych i szczegółowych studiów empirycznych: refleksja teoretyczna znajduje potwierdzenie w obszernym materiale przykładowym, często wielojęzycznym, a z kolei zebrany materiał językowy nie

stanowi jedynie katalogu konstrukcji, lecz podlega precyzyjnemu sklasyfikowaniu w odniesieniu do ogólnych prawideł logiczno-językowych.

W myśl założeń M.J. (1976a) kategoria stopnia nie wyraża (bezwzględniego) natężenia cechy, tak jak to widział np. S. Szober – stopniowanie (gradacja) przedstawiane jest zawsze na tle relacji porównawczych, których jest ono podtypem. Porównanie jest operacją (funkcją) na elementach pewnego zbioru (obiektach porównania): element porównywany (relat) należy do dziedziny funkcji porównawczej, przedmiot odniesienia (referent) – do przeciwdziedziny. Ścisłej, porównywać można ze sobą bądź elementy jednego zbioru (*Adam jest wyższy od Bolesława.*), bądź elementy różnych zbiorów – rozłącznych (*Jajko mądrzejsze od kury.*) lub takich, że jeden zawiera się w drugim; ta ostatnia relacja w językach naturalnych wyraża się głównie konstrukcjami superlatywnymi (*Człowiek jest najmądrzejszym ssakiem.*). Porównywane obiekty mogą być albo różne, albo tożsame, lecz w innych odniesieniach pod względem przestrzeni, czasu, sytuacji lub „świata” (por. w związku z tym ostatnim: *Andrzej był mądrzejszy, niż mu się wydawało.*); obiekty zestawia się zawsze pod kątem określonej cechy, będącej obligatoryjną zmienną (m) funkcji porównawczej (por. 1976a, 1982). Wyróżnia się dziesięć głównych relacji między relatem a referentem, tworzących układ hierarchiczny (1976a). Dwie podstawowe to relacja 1. podobieństwa i 2. jęgo braku: x [nie] jest tak samo m jak y; funkcje te – aequativus i differentivus – nie są zgramatyzalizowane w językach europejskich. Pozostałe przypadki precyzują relację dyferentywną, co oznacza, że porównawcze konstrukcje gradacyjne fundowane są na negacji: najpierw stwierdza się, że x nie jest tak samo m jak y, a następnie zadaje się pytanie, w jakim stopniu m_x różni się od m_y (por. o tym zwłaszcza 1976b). Są to relacje (1976a, passim): nierówności, tj. 3. większości i 4. mniejszości (maiorativus i minorativus: x jest bardziej/mniej m niż y), oraz pochodne (co istotne) względem nich relacje ekstremalności, tj. 5. maksymalności i 6. minimalności (maximativus i minimativus: x jest najbardziej/najmniej m w zbiorze co najmniej trójelementowym x, y, z). Operacje (3–6) mają swoje zaprzeczone odpowiedniki, tj. relacje: 7. niewiększości i 8. niemniejszości (x nie jest bardziej/mniej m niż y) oraz 9. niemaksymalności i 10. niemminimalności (x nie jest najbardziej/najmniej m w zbiorze co najmniej trójelementowym x, y, z) (1976b). O ile 3. i 4. są relacjami konwertywnymi (x jest bardziej m niż y $\rightarrow$ y jest mniej m niż x), o tyle nie jest to prawdą dla 7. i 8.: z tego, że x nie jest bardziej m niż y, nie wynika, że y jest bardziej m niż x (czyli że x jest mniej m niż y) – x może być bądź mniej m niż y, bądź tak samo m jak y; podobnie niekonwertywne są relacje ekstremalności 5. i 6. oraz ich negacje 9. i 10. Wszystkie wskazane funkcje są precyzyjnie opisane ze względu na cechy zwrotności, symetryczności i przechodniości (1976a). W przywołanej pracy zwraca się też uwagę na takie kwestie jak ukryty comparativus (w przymiotnikach stopnia równego takich jak *wysoki, mały*), obligatoryjne wyzerowanie referenta w procesualnych konstrukcjach porównawczych (*coraz bardziej m, im_ tym_*; por. 1980) czy transformacje w zdaniach typu *Ten pokój jest szerszy niż dłuższy*. W innej pracy (1976b) podkreśla się z kolei, że niezanegowana forma komparatywna niekoniecznie odnosi się do niezanegowanego positiwu: *wyraźniejszy/wyraźniej* może mieć za podstawę cechę *wyraźny/wyraźnie* lub też (częściej) *niewyraźny/niewyraźnie* (*Pismo Adama jest wyraźniejsze od pisma Bolesława.* sugeruje raczej, że pismo Bolesława jest niewyraźne).

Przedstawiona tu metoda ujęcia kategorii stopnia służy za podstawę szczegółowych opisów empirycznych w pracach materiałowych z tego zakresu (np. 1976ab, 1980, 1982). Osobne miejsce M.J. poświęca wykładnikom miary przy konstrukcjach gradacyjnych, takim jak

*trochę*_, *o x*_, *x razy*_, *jeszcze*_, a także wyrażeniom kwantyfikującym przy gradacji procesualnej (*z godziny na godzinę*) (por. 1976a, 1982b, 1984, 1990). W jednej z prac (1984) uzasadnia się (polemicznie), że *jeszcze bardziej m*, w odróżnieniu od *bardziej m*, implikuje zawsze istnienie nierelatywnej cechy m: *Jan jest wyższy od Pawła*. nie oznacza, że Paweł jest wysoki, podczas gdy *Jan jest jeszcze wyższy od Pawła*. to właśnie zakłada.

→ PRZYMIOTNIK, GRADACJA, LICZBA, ILOŚĆ, MIARA

Najważniejsze publikacje

- M.J. 1976a. *Semantyka i składnia wyrażen gradacyjnych (w językach wschodniosłowiańskich)*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- M.J. 1976b. „Negacja w wyrażeniach gradacyjnych”. W *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, red. H. Orzechowska, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo UW, 95–103.
- M.J., I. Galster, i E. Smułkowa. 1980. „Stopniowanie opisowe przymiotników i przysłówków w językach słowiańskich”. W *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, red. H. Orzechowska, t. 2. Warszawa: Wydawnictwo UW, 23–38.
- M.J. 1982. „Sposoby wyrażania tzw. drugiego obiektu porównania w wyrażeniach gradacyjnych”. W *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, red. H. Orzechowska, t. 3. Warszawa: Wydawnictwo UW, 21–38.
- M.J. 1984. „Funkcja partykuły «jeszcze» w wyrażeniach gradacyjnych”. W *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, red. H. Orzechowska, t. 4. Warszawa: Wydawnictwo UW, 7–16.
- M.J. 1985. „Czasowniki gradacyjne oznaczające «stawać się bardziej x» w językach wschodniosłowiańskich”. W *Badania nad czasownikiem w językach słowiańskich. Budowa, semantyka i funkcjonowanie*, red. A. Bartoszewicz, i A. Szyrokowa. Warszawa: Wydawnictwo UW, 39–47.
- M.J. 1990. „Wykładowiki miary przy formach stopnia w języku ukraińskim”. W *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, red. H. Orzechowska, t. 5. Warszawa: Wydawnictwo UW, 191–201.
- M.J. 1993. „Skandynawizmy w języku polskim (nazwy związane z przyrodą)”. *Poradnik Językowy* 1–2: 18–25.
- M.J. 1997. „Rodzaj gramatyczny rzeczowników obcego pochodzenia w języku polskim i ukraińskim”. *Prace Filologiczne* 42: 81–90.

Literatura podmiotowa

- Czopek-Kopciuch, B. 2000. „Profesor Marian Jurkowski jako onomasta i historyk języka”. W *Język – człowiek – kultura. Rozprawy i artykuły. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Marianowi Jurkowskiemu*, red. B. Czopek-Kopciuch. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, 305–307.
- Dubisz, S. 2006. „Wkład Profesora Mariana Jurkowskiego w językoznawstwo”. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* 21–22: 54–61.
- Dubisz, S. 2017. „Profesor Marian Jurkowski – polonista, ukrainista, sławista”. W *MY z NICH. Spuścizna językoznawców Uniwersytetu Warszawskiego*, red. Z. Zaron, i Z. Greń. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 85–94.

- Łesiów, M. 2000. „Jubileusz Profesora Mariana Jurkowskiego”. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* 10: 329–331.
- M.J. 2000. „Bibliografia”. W *Język – człowiek – kultura. Rozprawy i artykuły. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Marianowi Jurkowskiemu*, red. B. Czopek-Kopciuch. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, 309–318.
- Żydek-Bednarczuk, U. 2000. „Profesor Marian Jurkowski jako sławista”. W *Język – człowiek – kultura. Rozprawy i artykuły. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Marianowi Jurkowskiemu*, red. B. Czopek-Kopciuch. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, 301–304.